

Madácsy Tímea

Felismert idegen

*„És az lesz kutatásunk vége,
Ha megérkezünk oda, ahonnan elindultunk
És először ismerjük fel azt a helyet.”¹*

És akkor úgy döntöttem elmegyek futni.

Három hete voltam utoljára, már hiányzott a mozgás, a hajnali rutin. Nem melleleg a futás fejszellőztetésnek is mindig bevált, amire szintén nagy szükségem volt.

Úgy terveztem a szokottnál is korábban indulok, csak azért, hogy mire a csorda is eredni kezd kifelé, én már a falun kívül legyek. Nem a teheneket akartam elkerülni, inkább a hajtóikat. Szerettem volna egyedül lenni, teljesen egyedül. Csak én, meg a gondolataim.

Útvonalnak a falu frissen aszfalozott utcáját² választottam, ami egyben bekötő út is: egyfelől az országút, másfelől az egyik szomszédos falu felé. Látni akartam milyen. Fekete volt és olajos, teljesen sima felülettel. Ránézésre akár a Margit-sziget gumírozott futópályája is lehetett volna, csak szélesebb méretben és feketében.

Két saroknyira volt tőlem az aszfalozott utca, sétálva indultam bemelegítésként. Jól haladtam nem találok senkivel. Amikor az utcát elértem, s futni kezdtem a jobboldali mellékutcából két férfi lépett elő. Egy fiatal, meg egy idősebb. Távolabb voltak tőlem, nem vettem egyből észre. Az út közepén álltak meg, dohányoztak, beszélgettek. Az egyikén világos horgászsapka volt. Furcsán állt fején, mintha gyerekméretű darab lett volna. Neki egyébként vastag, ősz bajusza volt. Erről ismertem meg. Rémllett, ahogy sok-sok évvel ezelőtt lovakat hajtott, még fiatalon. Már melléjük értem, amikor ő is észrevett. Köszöntem, de csak nézett. Nézett hosszan, némán csak a fejét fordította utánam. Úgy nézett, amiből már nagyon sokat kaptam érkezésem óta. A fiatal rám sem hederített, csak beszélt tovább. Én meg futottam előre.

Két kanyar – gondoltam – s kint vagyok a faluból; ott már nem lesz senki.

¹ T.S. Eliot: Négy kvartett

² Amiből egyébként összesen kettő van a faluban.

Az utolsó kanyar után pedig ott volt ő, Hitler.

Nem ez volt az igazi neve, persze hogy nem. Talán ő mondta, hogy hívjuk így, vagy csak rajta maradt, a Hitler bácsi, már nem emlékszem. De egészen kicsik voltunk még, talán három-négy évesek, amikor azt mondta, így köszönjük neki: „Heil Hitler”. Kiáltunk hangosan, mondta, kiáltunk utána akkor is, ha ő nem is látta minket. Aztán mindenfélét motyogott, meg kacsintott, hogy *ezek* úgy sem értik. Mi sem értettük igazán. Nem tudtuk kik azok az *ezek*, ha megkérdeztük tőle, akkor csak tovább kacsintott, és bökdösött a fejével más felnőttek felé, akik nekünk ugyanúgy csak felnőttek voltak, talán egyik-másik kedvesebb, vagy épp mogorvább, de igazából csak felnőtt mind. Ha meg otthon kérdeztünk rá, akkor annyi volt a válasz, hogy Hitler bácsi vicces bácsi, és kész, de azért még egyáltalán nem kellene kiabálni utána – mert, ha már kérte, mi aztán kiáltottunk, ha látott, ha nem és heilhitlereztünk szófogadóan. Ha meg otthon kérdeztünk rá, akkor igencsak szűk volt a válasz megint, legfeljebb ennyi: „dologtalanok”, „ingyenélők.” De akkor, ez sem volt több magyarázat az *ezek*nél.

Aztán, évekkel később – jó pár évvel később –, amikor már nem kellett sorban állni sem kenyérért, sem gázpalackért, sem más fejadagért, és mindenféle árukkal megteltek a boltok, s nem a kollektíva jegyezte a normát, de megint mindenki a magáét kapálta, és volt már kábeltévé meg egyéb földi jó, akkor, egyszer nyáron, ugyanezen az úton, ami akkor még jóféle földút volt, találkoztunk. Nagyapa mellett ültem a szekéren, talán a Gyékényesbe, talán a Pici mama kertjébe mentünk, nem emlékszem már, de itt haladtunk el Hitler bácsi háza előtt. Nagyapa megbökött, s cinkosul súgta hozzám hajolva „Köszönj neki”. Mire jó hangosan kiáltottam az udvarba: „Heil Hitler!”

Nem értettem minek örül, de szinte futva jött kifelé. Visszakiáltott ő is, nagyapával kezét rázott, majd tőlem kérdezte „Jól vagy tündike, a másik tündike³ nem jött?” A választ meg sem várta, mondta várjunk egy percet, azonnal jön. Jött is, nekem piros szőlőt hozott, nagyapának egy pohár bort. Míg én majszoltam ők beszélgettek. Valamit a régi időkről, emlékekről, emberekről. A nagy részét nem értettem. Majd azt láttam, azt figyeltem, ahogy Hitler bácsi szipog, gyűrött kis zsebkendőjét végighúzza az arca előtt, s valami olyat mond: „Nem féltek *ezek* senkitől se, nem félnek *ezek* most se”. Mikor rám nézett, s látta, hogy figyelem, hozzá tette mosolyogva: „Igaz tündike? Nem félnek Hitlertől se, pedig az volt még egy veszedelmes rongy ember.” Valami ilyeneket

³ A nővéremre gondolt. Tulajdonképpen valamennyiünket így hívott, minden kislány gyereket, akit a sajátos „üdvözlésbe” bevont.

beszéltek ketten, valami ilyeneket mondott akkor. Akkor, amikor már én is tudtam Hitlerről, amikor már tudtam, hogy őt a faluban csak úgy hívtuk, de nem ő az, mert ő kedves és jó, de Hitler nem volt az. Tudtam ezeket, de egészen addig, nem gondoltam erre. Nem így gondoltam erre. Csak ott, akkor a szekeren majszoltam végig, hogy ő velünk tényleg csak játszott és viccelődött, de azoknak a felnőtteknek, azoknak az ezeknek ő mondani akart valamit, talán üzent is valamit. Soha nem kérdeztem mit, talán senki nem kérdezte tőle.

S most itt állt előttem az utolsó aszfalt kanyar végén, az utolsó előtti ház előtt az árokparton egy kis fatalicska mellett. Ezt biztos ő csinálta. Nem egy mai darab az látszik, de egészen egyedi, egészen rávall. Nagy ezermester volt mindig, törött üveg, lyukas fazék vagy kanna, rozsdás eresz, beakadt zárnyelv neki sosem volt akadály, bármit megjavított, és a régi, eldobott mások kacatából is új holmikat gyártott. Nem egy mai darab ő sem. Megöregedett. Valahogy összement.

Nem látott meg, gazol a parton. Szólok neki, mint régen: „Heil Hitler.” Visszaköszön, hallom, mint régen, de ahogy néz az új. Értetlenül néz. Nem állok meg, futok tovább. El akarom érni a végét. Most nem akarok mást, csak az aszfaltos út végére érni. A kérdések, a gondolatok azért nem hagynak. Kocognak mellettem:

„Miért néz? Miért így néz? Miért így?

Úgy néz, ahogy nem sokkal előbb a bajuszos férfi nézett.

Néz, mintha nem ismerne.

Nem ismer? Honnan ismerne?

Néz, mert nem ismer!

Néznek rám ők ketten a bajuszossal, ugyanúgy, ahogy idegenre „szokás” nézni.

Bámulnak rám együtt, férfiak és nők, ahogy az idegenre „szokás” bámulni.

Néznek, mert nem ismernek.

Bámulnak, mert nem ismernek.

Ha egyedül vagyok, vissza sem köszönnek, csak bámulnak.

Nem köszönnek, mert nem ismernek.

Csak néznek és bámulnak.

Nem!

Kérdeznek is! Némán, de kérdeznek!

Nem azt, hogy „Hova megy ez? Mit csinál ez?”

Nem!

Azt kérdezik: „Ki ez?”

Nem ismernek fel.

Már nem ismernek.

Ahogy én őket, úgy ők sem ismernek.”

Itt értem a végére. Az aszfaltút végére. S ekkor kezdett összeállni.

Nem akartam mást, csak visszafordulni. Visszafordulni, és meglátni újra a fatalicskát és mellette Hitler bácsit. Nagyon siettem, mintha legalábbis éremért küzdenék.

Csak visszafelé tűnt fel, hogy nincsenek már nyárfák, amik ezt az utat valamikor mindkét oldalon sűrűn szegélyezték, de vannak egyen árokpartok, fehérre mázolt kőhidak, baloldalt egy magányos ház, sűrűn nőtt gazzal az udvaron, a fapad elkorhadt. Jobbra magas távközlésű antenna és telepház, valamelyik telefon szolgáltatóé lehet. És ott van ő is, látom már, mindjárt mellé érek, még néhány méter. Levegőért kapkodva lassítok, felém tart ő is.

– Csókolom – mondom én.

– Jó napot hölgyem – mondja ő.

– Nem tetszik ismerni, igaz?

– Ne haragudjon hölgyem, nem hölgyem.

– És, ha azt mondom, hogy ... bácsi unokája vagyok?

– Tündike, te vagy az?!

...

Csak beszélünk és beszélünk, és közben néztem hogyan változik az arca, hogyan változik meg a szemében az a valami, amitől másképp néz rám, az a valami, ami én vagyok. Már nem egy idegenre bámult, hanem engem nézett. Nem csak az ő tekintete, az, ahogy ettől fogva rám nézett változott, de még valami más is; emlékszem mialatt beszélünk talált rám az a felvillanó pillanat is, amelyben minden összeállt: a kérdések rendeződtek, a válaszok felsorakoztak.

Azt éreztem, *megvagyok*.

Azt éreztem *végre igazán készen állok*.

Az elmúlt hónapok kétségeire és összemosódott gondolataira visszatekintve, beszélgetésünk alatt úgy láttam magamat, mint frontra küldött katonát, aki a parancs

hallasán fegyverei után kapkodna, de semmit nem talál, miközben minden az oldalán van már. Vagy mint öreg professzort, aki a szemüvege után kotorászik hosszú percek óta, miközben az mindvégig ott van a homlokára tolva.

S mintha az addig viselt szemüveg rossz lencsével lett volna bélelve. A homály végre elszállt, a részletek kitisztultak. *Idegen és kutató, otthon és terep* zavaros katyvasza, amit magamnak kevertem, a különféle módszertani olvasmányokkal, mások tapasztalatainak megismerésével és egyéb külső hatásokkal fűszerezve, kezdett szépen elemeire különülni az edényemben. Mert egészen addig egy homogén, pépes főzeléket vártam, de itt értettem meg, hogy ennek mondjuk úgy, csomósnak kell maradni; hogy az összetevők egymásnak ízfokozói, s hogy az elkészítés során, ezeknek jól kivethetőnek kell maradniuk. Méghozzá azért, mert nem egyetlen elkészítési mód létezik, mert két „szakács” (értsd: kutató), két különböző „főzeléket” (értsd: kutatást) fog készíteni, még akkor is, ha ugyanazokat az alapanyagokat kapja, ugyanolyan mennyiségben, egyazon térben és időben.

A felismerésem arra vezetett:

1. igen volt félnivalóm a „vakságtól”⁴. A várttal szemben azonban nem azért, mert „saját kultúra” kutatásába fogtam. Éppen ellenkezőleg, a túlzott óvatosság, eltúlzott óvatosságba vitt, ami elvakította előttem a tényt: nem saját kultúrát kutatok, hanem egy olyan kultúrát, amelybe beleszülettem ugyan, de soha nem éltem benne. Csak *bejáratos* voltam, nem *bentlakó*;
2. ennél fogva kétségtelenül részkultúrámmá vált, azonban a rész-bejáratos státus miatt (ahogy az az eddigi tapasztalatok alapján kiderült), ma a közösség inkább *idegenként* tart számon. Legalábbis addig, amíg igazolását nem adom annak, hogy ki vagyok, kihez tartozom a közösségben (ahogy az a fenti beszélgetésben történt). Ennek következtében egyazon pillanatban válok egyrészt felismertté (rész-bejáró voltommal együtt), másrészt megszűnök idegennek lenni. Ezt a két felismerést értelmezhetjük egyetlen, vagy még inkább egymásból következő folyamatokként, de ott és akkor, úgy éltem ezt meg, és úgy tekintek a felismerés pillanatára azóta is, mintha a kezembe nyomtak volna egy érmét, aminek mindkét oldalára ugyanazt a mintázatot préselték, mégis mintha pontosan tudnám, melyik a felismerés, s melyik

⁴ „Az ismerős környezetnek megvan az az előnye a kulturálisan távoli helyvel szemben, hogy az ember jól tudja a nyelvet és kiismeri a kulturális konvenciókat, ugyanakkor félő, hogy sok mindent természetesnek vesz. Ezt a jelenséget az ismerőssel szembeni vakságnak (homeblindness) hívjuk...” (Eriksen 2006:48)

az idegenség megszűnése. De ez csak ott, csak a terepemen átélhető pillanat és felismerés, ott kint érhető meg, különben megragadhatatlan marad. Ahogy terepmunka tapasztalatok nélkül számomra is csak elképzelhető volt, de nem teljesen megértett.

Mindazonáltal ez a folyamat, nem azt jelenti, hogy a felismeréstől számítva, a közösség tagja volnék. Nem. Ez csupán annyit jelent, hogy mint térképen felrajzolt pont, én is láthatóvá váltam a közösség falán, de a jelmagyarázatban a közösség tagjaitól eltérő jelet kaptam. Más szavakkal, éppen a felismerés rajzolja át azt a mezsgyét, ami egyénként is és kutatóként is köztem és a közösség között húzódik, mint új határvonal;

3. *otthon* és *terep* tekintetében már az 1. és a 2. pont is részmagyarázattal szolgál, hiszen a határvonal nagyjából ugyanott húzódik: amíg idegen vagyok, semmiképp nem vagyok a közösség tagja; amint felismertté válok, ugyanúgy nem leszek teljes tag, csak az a korábban bejáró, aki azért nem *itt* él. Az *itt* lesz a *hely*. Ez a *hely* a közösségnek az *otthon*, amit – akár idegenként, akár bejáróként könnyvel el – rám nézve ő maga sem azonosít otthonként. Még hozzá azért nem, mert minden emberi kötelésem ellenére én magam nem *itt* élek, hanem egy másik *helyen*, ahová – bármeddig maradok is *itt* –, előbb vagy utóbb elmegyek, *haza* megyek. Még ama furcsa kettősség ellenére sem, hogy amikor ide jövök is *hazajövök*, s amikor elmegyek is *hazamegyek*.

A *kettősség* kérdésének (*otthon* és *terep* kettőssége, *hazajövök* és *hazamegyek* kettőssége) tisztázása és megértése elengedhetetlennek bizonyult terepmunkámban. Jelenleg olyan, a kulturális antropológiában elenyészően megtapasztalható *általános érvényű intelemként* tekintek erre a megértési folyamatra, amelyről úgy gondolom, nem csupán egyéni kutatói szinten mondható elengedhetetlennek, de vélhetőleg a kulturális antropológus kutatók mindegyikére igaz és szükséges folyamatról van szó. Először is azért, mert ez a folyamat tulajdonképpen a kutató tereppel való kapcsolatának tisztázása, amely minden kutatásban az egyik alapvető és megválaszolandó kérdés. Másodsorban pedig azért, mert amíg ez az alapvető kérdés előttem is tisztázatlanul állt, addig úgy éreztem a kérdéseim homályosak, csak sötétben való tapogatózások. Továbbá szinte minden kérdésemet ugyanaz az újabb nyomasztó kérdés terhelte: „*Ez a megfelelő kérdés?*” S amíg, minden kérdésem fölött ott lebegett ez a teher, addig a válaszokat szintén megkérdőjeleztem. Amint pedig

megértettem helyzetemet a terepen – amelyet tulajdonképpen a közösség tagjai tisztáztak számomra –, felszabadultam, s mély kétségek nélkül tudtam tovább dolgozni és kérdezni.

Terepmunkám során úgy tapasztaltam, hogy mindazok az intelmek, amiket egy kezdő kutató a szakirodalomból felszív és magával visz (jelen esetben a sajátjának nevezett kultúra kutatására nézve), csupán a kezdőkészlet kötelező részei, amiket vinnie kell. Menet közben azonban egyes eszközök teherré, fékező tényezőkké válhatnak, olyan fölösleggé, amelyek egészen addig gátoltak engem is a kutatói munkában, a kutatott közösség dolgainak megértésében, a megértéshez vezető tényleges mélyre hatolásban, amíg önállóan rendezni nem tudtam a ténylegesen szükséges eszközöket és módszereket. Kétségeim mindaddig megbélyegezték kutatói magatartásomat, amíg az *elméleti* felkészültség kellő *gyakorlati* tapasztalattal nem társult, amelyek egymást kiegészítve végül a kezembe adták azokat a reflexiókat, amelyek folyamatosan segítettek a módszerek megválasztásában és alkalmazásában, a közösség sajátosságainak megfelelében.

Összefoglalóan: egy hajnali futás, egy kora reggeli találkozás hoztak fordulatot kutatói munkámban. Ez a találkozás segítette a kérdéseim rendezését, és ez vezetett a fenti gondolatok megfogalmazásához, pontokba rendezéséhez, ahogy tulajdonképpen a kutatói státus világossá tételét és a terep körülhatárolását is a fenti eseménysor tette lehetővé. S mindezeket követően, jutottam arra a következtetésre: egy terepmunka a kulturális antropológia módszereivel nem egy egyforma erővel mért, ütemes csákánycsapásokkal lebontott kőfal munkáját jelenti. Az antropológiai kutatómunka először is a szükséges eszközök felismerésének, a megfelelő módszerek megválasztásának és mindezek alkalmazásának folyamata. Másod sorban pedig egy örökös ismerkedés a világgal és magával a kulturális antropológia tudományával, melynek módszerei újabb és újabb képet rajzolhatnak elénk. S ezek a képek úgy változnak kutatóról kutatóra, ahogy az egyforma receptek alapján készült ételek egyik vagy másik szakács keze alatt.

Hivatkozott irodalom:

1. Eriksen, Thomas Hylland (2006): Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába. Gondolat Kiadó, Budapest
2. Eliot, Thomas Stearns (2003): Négy kvartett. Magyar Elektronikus Könyvtár.
Online: <http://mek.niif.hu/00300/00378/>